

1/2 m

УНИВ БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 13141

СТАРИНАР

ОРГАН

СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

НОВОГ РЕДА ГОДИНА II.

1907.

С ДОДАТКОМ СТАРИНАРУ Н. Р. ГОД. II.

УРЕДНИК

МИХАИЛО ВАЛТРОВИЋ

професор Велике Школе у пензији

БЕОГРАД

Краљевско Српска Државна Штампарија

1908.

Ж И Ч А

III.

Оснивање Жиче пада у једно доба, које није било много подесно за подизање монументалних грађевина. Кобне размирице у земљи, непрекидна опасност од непријатеља споља обележавају владавину Стевана Првовенчаног. Сви напори световне и духовне власти морали су бити посвећени отклањању штетних утицаја на цркву и на државу и одржању политичке равнотеже у средини суседних земаља. Требало је много напора, па да се изравнају несугласице у земљи и да се обезбеди ауторитет ново-створеноме краљевству и независној цркви српској. У једно тако доба подизање великих црквених грађевина диктује највећим делом кака потреба, а не само жеља, да се у величанственој и монументалној грађевини обесмрти име каквога поглавара државнога или црквеног.

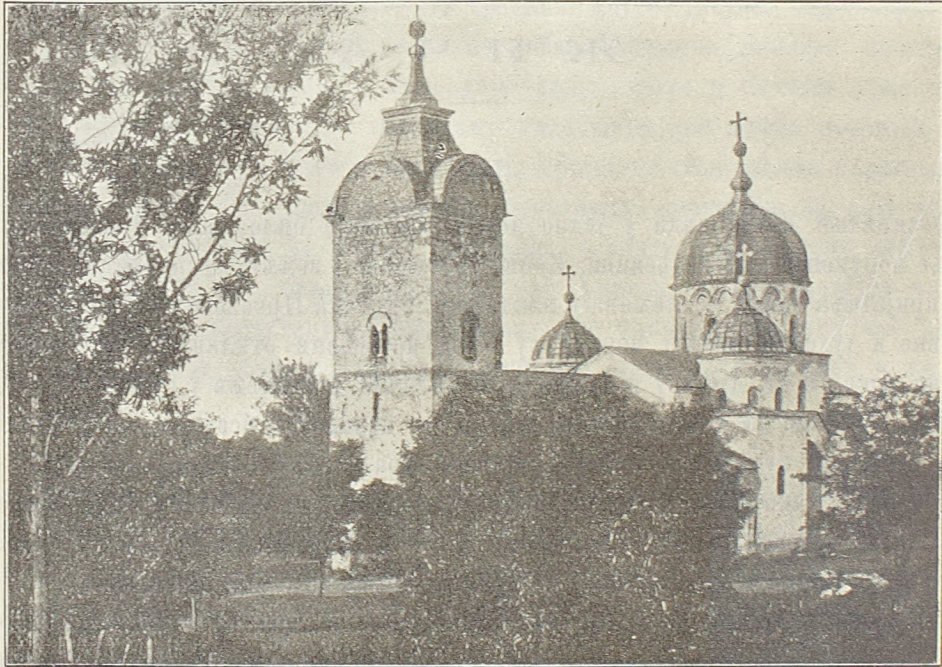
По свој прилици је тачна она забелешка, у којој се износи, како подизање Жиче пада у доба после утишаних размирица Стеванових са братом му Вуканом. Стеван, свакако, није хтео изостати иза свога оца, који је у неколиким лепим црквама још за живота био подигао себи бесмртни споменик. Стеван и Вукан били су се измирили. Св. Сава, који беше у Србију донео мошти свога оца, на наваљивање Стеваново одустаде од намере, да се врати у Св. Гору, па се прими за старешину у Студеници. Као архимандрит у овоме месту беше Сава подигао многе цркве не само од камена, већ и од дрвета, како би се свугде у духовној области његовој прослављало име Божје. Онда почеше Стеван и Сава зидати велику цркву Вазнесења Господња у Жичи, тако звану архиепископију.¹ Долазио би Сава овда онда са Стеваном, да контролишу

¹ «...тогда же и великою црковъ Господня възнесенія иже въ Жичи, глаголемоу архіепископию, начеше здати, иныя цркви многы, маліе и великыя сзлани быше светымъ, дондеже прѣбысть архімаандритомъ въ Студеници, не тѣчию камены нѣ и дрѣвены, како да на всакомъ мѣстѣ своего владичьства Богъ славить се». *Даничић Живот св. Саве* 1860. стр. 97.. Доментијан вели такође, да је св. Сава основао Жичу, коју поче и доврши са братом Стеваном. *Даничић Живот св. Симеуна и св. Саве* стр. 204.

Народно предање има о имену Жиче једну интересантну причину. Стеван Првовенчани имао је у почетку намеру сазидати цркву мало више изнад места, на коме је

зидање. Беше многе зидаре и веште каменоресце довео из грчке земље. Са њима би он ту заједно становао и упућивао их, како ће да украсе цркву.²

Изгледа, да се Стеван Првовевчани 1217. године оженио Аном, унуком Хенрика Дандола³ и да је после ове женидбе настала распра између Саве и

Слика 1.

Целокупан изглед цркве у Жичи.

Стевана, која је имала за последицу одлазак Савин у Св. Гору на стално пребивање.⁴ У одсуству Савину извршило се 1217. године крунисање Стева-сада црква. Материјал за зидање стајао је већ сав готов (отуда је томе месту дошло име *Готовац*), кад Стеван једне ноћи усни, како се из неба спустила златна жица управо на место, на коме је сада црква. Стеван протумачи овај сан као упут с неба, на коме месту треба подићи цркву, па промени своју првобитну намеру. По овој златној жици добије и Жича своје име.

² «Въ врѣме же некоѣ пришьдѣшоу емоу съ самодръжцемъ съгледати зиждуштихъ архієпископію, бѣ бо и многыхъ дѣлатель здѣць и мраморникъ искоусныхъ привель изъ грѣчскыє землє и самъ съ ними прѣбывае, наоучавааше по воли его оукрасити, како и до дньє съ въ истинуоу вѣсѣми оукрашена црѣкви видит се» *Даничиѣ* Живот св. Саве 1860. стр. 98.

³ Види *И. Руварац* у *Летопису Матице Српске* 208. ст. 1—44. и *Ј. Радоњиѣ* у *Летопису Матице Српске* 209. стр. 129. и *К. Јирѣсек* у спису *Karl Krumbacher Ein serbisch-byzantinischer Verlobungsring* стр 446—447. Упореди и *Љ. Ковачевиѣ* у *Гласу Академије Х.*

⁴ Види *С. Станојевиѣ* у *Летопису Матице Српске* 232. стр. 104.

ново круном, коју из Рима беше послао папа Хонорије III.⁵ Не може се поуздано знати, где је ово крунисање извршено. Ако је тачна она белешка у Теодосија, да је Жича тек по повратку Савину освећена и довршена, онда оно, по свој прилици, није могло бити у Жичи. Ми се не мислимо упуштати у расправљање питања, да ли је независност српске цркве нарочито измољена и добијена и да ли би један акт, којим би се она утврђивала, одговарао канонским прописима. Било да је св. Сава постављен за епископа или архиепископа од васеленскога патријарха, било да је као епископ посвећења сâм себе прогласио за архиепископа, неоспоран је факт, да је он оснивалац српске православне цркве у Немањиној држави.⁶ Познато је, да је Жича била одређена за резиденцију новоме архиепископу српскоме. Ну Сава не затече цркву сасвим довршену. Она беше велика, али још није била живописана. Св. Сава освети цркву, снабде је св. трпезом и светим моштима, одржа у њој обноћне молитве, сврши у њој свету службу, па од својих ученика изабра најдостојније, произведе их за епископе и свакоме одреди његово место рада.⁷ За тим се ревносно постара, да се црква дотера. Беше са собом довео каменоресце и живописце из Цариграда,⁸ који тада беше у рукама Латина.

Кад је ускоро црква била потпуно довршена, позва Сава Стевана, да са високодостојницима и властелом дође у Жичу. Овај величанствени скуп у Жичи беше на сам дан Вазнесења Господња. Стеван обдари цркву обилним поклонима. Она је пак било тако украшена, да је сваки могао помислити, е има пред собом „земљное небо“.⁹

Проглас независне архиепископије један је тако крупан догађај, да је он, свакако, на неки начин морао бити прослављен у резиденцији првога архиепископа. Ова прослава у Жичи претпоставља асистенцију највеће државне власти. Како Доментијан и Теодосије пишу, да је крунисање Стеваново из-

⁵ Види *И. Руварац у Летопису Матице Српске* 208. стр. 1—44.

⁶ Види *Д. Руварац О укинућу пећке патријаршије (Српски Сион 1904. стр. 267.)*

⁷ «По сихже светии подвиг се, иде на нареченнии емоу шть Бога прѣстолю прѣвосвешительства къ цркви Христа Спаса и Бога нашего иже въ Житчи. Нъ оуби цркви велика и еште не пописана бѣше и сию оуби осветивъ и светою трапезою и светими моштами светихъ оукрасивъ и оутвердивъ и въ ней всеноштные молбы творе и светоую службу свършае шть оученикъ своихъ ихже достоинны и подобны знаше епископи сихъ освешташе...» *Даничић Живот св. Саве* 1860. стр. 139. Упореди и Доментијанову забелешку *Даничић Живот св. Симеуна и св. Саве* 1865. стр. 233.

⁸ «Самъ же ш свършени цркви прилежае. Бѣше бо мраморники съ собою и пишоуштихъ шть Константина града привель». *Даничић Живот св. Саве* 1860. стр. 141.

⁹ *Ibidem* стр. 144, и 141. «Земљное небо» подсећа на грчко *οὐρανός ὁ ἐπιγειός*“.

вршио Сава у Жичи, то је вероватно, да се о овој прослави извршио какав црквени акт, који је стајао у свези са крунисањем, можда миропомазање. Лако је могуће, да су за ову прилику спољашњи нартекс и кула на брзу руку саграђени. (Упор. оно што смо рекли у *Жичи* I стр. 142). За једну

Слика 2. Према акварели г. М. Валтровића.

архиепископску цркву простран нартекс био је, несумњиво, веома потребан. Спољашњи нартекс цркве у Жичи морао је у сваком случају бити дозидан још за живота Савина. Према једној забелешци, црква је још за живота Савина имала катихумена, а ова су, судећи по целокупној архитектури

цркве у Жичи, могла бити само изнад пространог спољашњег нартекса.¹⁰ У овој се забелешци каже, како је Сави, који је живео у великој мучаливости и кротости, био дошао Арсеније, који ће доцније постати његов наследник. Овај се Сави беше веома допао. Посматрајући га са свога *катихумена*, са кога се лепо могло сагледати све, шта се у цркви ради, он је видео, како Арсеније у цркви служи као што ваља, па га постави еклисиархом велике и саборне цркве, давши му потпуну власт над свима у томе манастиру и у божанственој цркви, „која се зове мати многих цркава“. Трибина светога Саве, са које је он могао пратити ток службе у цркви, била је, по свој прилици, у катихуменама спољашњег нартекса, која су се према цркви отварала пространим прозором изнад царских врата. Ту код тога прозора могло је бити место, са кога је св. Сава био у могућности видети све, шта се у цркви за време богослужења ради.

Као резиденција архиепископије Жича је, несумњиво, остала непрекидно предмет пажње највиших државних и црквених власти. Забележено је (на пр. у Теодосија), да су у њој за краљеве помазани Стеванови последници. Од нарочитога је значаја она забелешка (у Доментијана и у Теодосија), у којој се вели, да је св. Сава пренео у Жичу мошти свога брата Стевана Првовенчаног, које су дотле почивале у Студеници. Ово се према Теодосију десило одмах по повратку Савину са пута по Истоку, док по Доментијану изгледа, да је било

¹⁰ «Нѣколико же врѣме прѣпроводи съ блаженныи прѣдрѣже цркъвъ божѣствѣноюу, прѣсвѣштѣныи же кирь Сава вѣсегда съматрааше љго очима своима шть катихоумени своего, тако бо мѣсто љсть, на нѣмъже стоаше, љако добрѣ съгледовати љмоу вѣса творимага вѣноутрѣ цркъвѣ божѣствѣныиѣ. И сего блаженааго Арѣсениа зрѣаше добрѣ слоужешта вѣ цркъви... сътвори љго быти еклисиарѣха великыѣ и съборныѣ цркъвѣ... љаже наричеть се мати многыимъ цркъвамъ...» *Даничић* Животи краљева и архиепископа српских 1866. стр. 244.

«Катихумена чине уочљиву прту старе архитектуре византиске. У великим црквама Цариградским имали су у њима владоци једну собу, често дворницу за примање и ораториум. Ту су се причешћивали. У цркви св. Гроба, као и у цркви св. Софије патријарси су ту вршили часове или бдења. Неофит у своме типичу (око 1191. год.) спомиње изнад нартекса скевофилакион, свој сопствен ораториум и своју *трибуну* (*ἀκροατήριον*). Еклисиарх, коме Атанасије Атонски повери свој тестаменат, спавао је у катихуменама». «Катихумена се изнад царских двери отварају према цркви једним пространим отвором, док изнад крова обеју побочних страна по један прозор њихов гледа напоље. У овој форми катихумена ћемо наћи 1028. год. у једној цркви крстообразне основе Казанциларцима у Солуну и при крају XI века у Дафни». *G. Millet Bulletin de correspondance hellénique* 1905. стр. 92.—94. О катихуменама цркве св. Гроба у Јерусалиму упореди од *Baumstark-a Oriens christianus* V стр. 255. и 256. и *Παπαδοπουλος Κεραμευς' Αναλεκτα...* II 1894. стр. 179.

раније. Поуздаво је Стеван био наменио Жичу за место свога вечнога пребивања. И византиски су цареви имали обичај, да велике цркве подижу поред осталих разлога и с тога, што су још за живота хтели одредити себи и својој породици место, на коме ће бити погребени. Ми смо већ видели, како се због на далеко разгласених

Слика 3. Фрагменат из Расцефа у јуж. цевници (према скици г. П. Вучетића).

По сведочанству једнога познога летописца српскога изгледало би, да је св. Сава увиђао опасност, која је претила архиепископији у Жичи због њена незгодна положаја према угарској држави. Због тога је, веле, био он наредио Арсенију, да избере друго место за архиепископију. Арсеније изабра место у Хвосну, на месту званоме Метохија (које се због многих камених пећина у близини назвало Пећ) и ту сазида саборну цркву у име св. апостола Петра и Павла.¹¹ Наследници Савини пребивали су по свој прилици у Жичи, али

гробова и светиња, што су се крили под кровом цркве, збирао свет у великоме броју са свих страна, а нарочито о дану смрти ктитора цркве. Због великога броја лица, која су тако долазила на поклоњење овим светињама и због умноженога братства морале су се цркве проширивати нарочитим дозиђиваним просторима. И да није спољашњи нартекс у Жичи до преноса моштију Стевана Првовенчаног био подигнут, он је могао бити дозидан у то доба. Ми и иначе видимо, како оне цркве српских манастира, које су под својим кровом криле мошти знаменитих личности, државних или црквених, имају и простране спољашње нартексе (Студеница, Раваница, Манастија, Ариље и др.)

¹¹ «повелѣваеть Арсению, ѿмонахоу уже игуменуу Жичкомуу избрѣти иное мѣсто на созданіе архіепископіи, шво за не Мажаромѣ на краини бысть, шво пак провидѣа доухомѣ светымѣ многимѣ ратнымѣ временомѣ быти и разоритисѣа. Арсении...

их ми овда онда виђамо и у Пећи. Тако нам је сачуван помен о томе, како се архиепископ Јевстатије I о једноме спомену о годишњици смрти Арсенија I (сахрањена у Пећи) бавио у архиепископској цркви у Пећи.¹² Кад пак беше дошло време да умре, овај се архиепископ био десио у Жичи, где је доиста и био сахрањен у мраморноме гробу, који сам себи беше начинио.¹³

Ускоро после смрти архиепископа Јевстатија I беше загрезила опасност Жичи, те се последник његов архиепископ Јаков нађе принуђен, да му тело пренесе у цркву св. апостола у Пећи.¹⁴ И, доиста, најездом „безбожнога језика куманскога“ Жича је била сва огњем запаљена и за неко је време остала пуста. По мишљењу нашега хисторичара г. С. Станојевића Жича је била жртва инвазије Дрмана и Куделина много пре него ли Шишмана.¹⁵ Тек за време архие-

избравъ мѣсто во Хвостанской нахи, нинѣже зовомои Меѳохіа... и тамо создаша церковь...» *Гласник С. У. Д.* V стр. 41. Упор. *Филарета* архіеп. Святыя южныхъ Славянъ II стр. 164.

¹² *Даничић* Животи краљева и архиепископа српских стр. 267.

¹³ *Ibidem* стр. 313. За ову гробницу вели се, да је била унутра у цркви (стр. 315. и 316.). Кад је тело Јевстатијево почело чинити чуда, извадили су га још цело и положили у ковчег „нако прѣдлежаѣи ѣмоу въ видѣниѣ всакомоу благовѣрномуу ѣствѣствоу чловѣчоу“ *Ibidem* стр. 318. Ми данас унутра у цркви познајемо само једну гробницу, за коју народно предање вели да је Стевана Првовенчаногa. Она се налази на северној страни простора, који одговара унутрашњем нартексу, удаљена од севернога зида цркве за 0,70 м., а за 0,75 м. од ступца, који испада из зида цркве на овој страни Гробница је озидана од слојева танких цигаља (није дакле мраморна), дуга је 2,15 м., широка 0,50 м., дубока 0,42 м., а налази се за 0,90 м. испод садашњегa пода цркве. Пружа се у правцу И.—З. Озго је затворена простим плочама од камена, међу којима се налази и један фрагментирани мраморни оквир (са каквогa прозора?). Гробницу смо нашли пуну хумуса, у коме смо нашли и на отпадке живописаногa малтера. То су остаци негдашњегa живописа са зидова цркве. Нађен је и један турски сребрн новац и парчад једногa свиленогa покрова љубичасте боје, који је скоро сасвим иструлео. На овоме је покрову почивао метални крет, чији су отисци остали на самоме покрову сачувани. Нађена су и парчад скоро сасвим иструлела сандука од дрвета (борова) и неколико клинаца. Од скелета су нађене само кости од бедрењаче и пребијене цеванице. Гробница је, као што се из овога види, раније пљачкана. Како су у њој нађене ствари у такоме стању, да не могу пружити никака упута за одређење из кога је времена ова гробница, то се не може с поузданошћу рећи, чија је она била првобитно. Данас је над њом формиран саркофаг од дебелих мраморних плоча. Остатке ранијегa саркофага над овом гробницом нашли смо око цркве у дворишту.

¹⁴ *Ibidem* стр. 318.

¹⁵ *Ibidem* стр. 117. У *Просветном Гласнику* 1902. стр. 426. и с. А. Гавриловић мисли, да Шишман није био допро до Ждрела у Хвосну, већ у Браничеву, а оно у Данила је каснији уметак.

пископа Јевстатија II, последника Јаковљева, Жича је оправљена, ну не темељно, већ више површно тако, да још није била онака, како беше првобитно. Ни архиепископ Никодим не хоћаше изостати иза својих претходника, већ се и сѣм труђаше око обновљења цркве у Жичи и настојаваше ревностно, да се црква свима потребама обилно снабде.¹⁶ Ну тек архиепископ Данило II, који беше веома mudar и искусан у зидању храмова Божјих, потпуно је обновио Жичу. Он ју је довео до „савршене добротe“. Цркву покри оловом,¹⁷ све, што је било извештало, уклони, а кулу („стљпъ“), која ту беше сазидана, призида у висину и покри је оловом. Он обнови и трапезарију, која беше разорена и живописа је тако, да је било милина видети је. Ту сазида он и палату од дрвета, па се постара и за винограде и садове и за много што шта друго у корист цркве у Жичи.¹⁸

О рестаурацији цркве у Жичи у то доба говорило би и једно место у једној листини Милутиновој, у којој су укратко изнесени најважнији догађаји из доба владавине његове.¹⁹ Ту се одмах у почетку као богоугодна дела Милутинова спомињу обнављање Хиландара, као и живописање („пописавиѣ“) Жиче. Листина је, на жалост, баш на овоме месту оштећена, те су нам изгубљени драгоцени подаци о овој рестаурацији живописа. Пок. С. Вуловић изишао је први са тврдњом, да је ова листина лажна,²⁰ а за тим је Ј. Радовић доказао,

¹⁶ *Ibidem* стр. 154.

¹⁷ И данас се у олтару цркве чува једна оловна плоча, која је негда поуздано била на крову цркве.

¹⁸ „Мѣстоу светому кѣже наричетьсе домъ Сьпасовъ великага и прьвозданага архиепископина срьбьскага рекомага Жидьча, томоу въ мимошдьшага врѣмена нѣкогда на дльзѣ стонавьшоу въ опоустѣнии нашьствиѣмъ безбожьнааго языка коуманьска и вьсему огнѣмъ зажжеженоу, по тѣхъ же времени бившоу благочьстивомуу краю Оурошоу и въ того дьни соуштоу прѣосвештеномуу архиепископоу Евстатию второмуу, мѣсто то поновљено бысть, нѣ не сьвршено, такоже бѣ ис прьва. Семоу же прѣосвештеномуу архиепископоу кирь Данилоу благовољениѣмъ божиимъ правештоу прѣстољь светааго Савы.... То бо прѣдъреченоѣ мѣсто домъ владыки вьсѣхъ Бога многими трудоу поновљено бысть симъ прѣосвештениимъ въ сьвршеноую доброту, кѣлико кѣмоу възможно црьковъ бо божьствѣноу прѣжде покрьвеноу и по томъ обьветьшавьшоу съ господинь мои оловомъ покры ю, ветьхоѣ отьѣмъ, и стљпъ такожде сьзданыи въ мѣстѣ томъ, больше и въ высоту въздвиже назданиѣмъ и покры кѣго оловомъ; трапезарию же, кѣже сьборьна въ мѣстѣ томъ, и тои съ проста оборенѣи, съ господинь мои прѣосвештении обьновљь и пописа, такоже благољѣпно зрештимъ и другоую же полату въ дрѣвѣ сьдѣяноу тоу близъ кѣже постави. Многие бо иньѣ добродѣтели кѣго и обьновљениа въ мѣстѣ томъ светѣмъ, кѣлико вьноутрьоудоу и извьнь. Прочекъ же и о томъ имь попечениѣ, винограды бо многы собою насаждь и прьво сажденые больше распространи тако въ дьни кѣго помостию божиѣю вьсемоу обильствовати се“ *Ibidem* стр. 371. и сл.

¹⁹ *Споменик Академије Наука III* стр. 17.

²⁰ *Глас Академије* 43. стр. 13.

да је она, доиста, фалсификована.²¹ Као извор послужиле су јој биографија Милутинова (у архиепископа Данила) и св. стефанска хрисовуља. Непознато је, истина, одакле су српени подаци о обнови живописа у Жичи, ну кад се узме у обзир, да је остало узимано из поузданих, нефалсификованих извора, онда се може са много вероватноће тврдити, да они нису измишљени. Интересантно је при томе, да у листини неколико пута долази име архиепископа Саве III. У Данила се нигде изреком не каже, да је Жича у доба рестаурације при крају XIII и у почечку XIV века била и по други пут живописана, па се и међу архиепископима, који су радили на овој рестаурацији Жиче, нигде не спомиње име Саве III. Нама и поред свега тога не изгледа немогућно, да је и Сава III узимао активна учешћа при обнављању Жиче. Што се у биографијама код Данила о томе ништа не каже, падало би доиста у очи, ако не би било случајно. Ми пак не познајемо односе између појединих лица онога доба у тој мери, да бисмо о истицању или прећуткивању заслуга појединих личности могли изводити поуздане закључке. Један запис, који је пре двадесет и пет година објавио Љ. Ковачевић,²² наводи нас на мисао, да је Жича у то доба била, доиста, по други пут живописана и да се ова обнова живописа десила баш под архиепископом Савом III. На познатој слици у простору испод куле, (слика 2.) у којој је илустрована она лепа Божитња химна, налази се поред архиепископа запис: „Сава прѣшвещени архиепѣкъ все ерпске

Сл. 4. Фрагменат из Распећа у јуж. цевници (према скици г. П. Вучетића).

²¹ *Летопис Матице Српске* 183. стр. 92—109. Радоњић нетачно мисли, да је Жича могла по други пут бити живописана за владе цара Душана или цара Уроша. Он погрешно разјашњава запис објављен Љ. Ковачевићем у *Starinama* X стр. 258. Ми смо већ показали (види *Старинар* 1906. II стр. 173. прим. 23.), да је у дотичној сцени представљен пренос моштију архиђакона Стевана. Чини нам се такође, да је требало узети у обзир и ту околност, што се у поменутој листини Милутиновој увек вели „архиепископѣ трети курѣ Сава.“ док у Данила оно „трети“ долази увек после речи Сава. Исто тако уочљиво је да се за архиепископа Саву ту увек употребљавају изрази „духовни и папѣски штѣць“, док се Никодим зове само „духовни.“

²² *Гласник С. У. Д.* 46. стр. 360.

земле и порске“, а поред краља: „Стефанъ краљ Урошь и самодръжць в(се) србск(и)е земље и поморске“. Одмах падају у очи две околности: за архиепископа Саву нема атрибута „свети“, те би, према томе, било немогућно мислити на св. Саву, а оно „Урошь и самодръжць“ упућују на краља Милутина више него на кога другога српскога владоца пре њега. И у *Ариљу* се у запису поред слике краља Милутина реч *Урошь* не налази непосредно уз реч *Стефанъ*. Доста је вероватно, да се дотични запис тиче баш краља Милутина и онда би архиепископ преко пута од њега био Сава III. У поменутој слици били би дакле представљени ктитори цркве Милутин и Сава III. Познато је, да су се на зидовима црква византиских и

Сл. 5. Апостоли из јуж. цевнице (према акварели г. М. Валтровића).

српских налазили и ликови њихових ктитора. У Жичи су они представљени у простору испод куле на зиду, на коме се налази поменута слика. Ту је с једне стране улазних врата насликан лик Стевана Првовенчаног, а с друге стране лик краља Радослава, док је више врата нашла места поменута слика са Милутином и Савом III. На тај начин имали бисмо на овоме зиду представљене ктиторе цркве у Жичи, од којих су први били Стеван Првовенчани и Радослав, други Милутин и Сава III.

Да је црква у Жичи била и у доба ове рестаурације опет живописана, сведочио би живопис, који се данас налази у капели куле. Својим стилским особинама он стоји најближе овоме времену.

Позната је разлика, која одваја живопис византиски XI—XIII века од живописа XIV—XV, XVI и XVII—XIX века. Док се у првоме сретамо са озбиљним и мирним ликовима, које смо научили налазити у фигура класичнога света, дотле се у другоме опажа тежња за покретом, за изразом, за живописним појединостима, тежња за декоративном композицијом, за колоритом, за елеганцијом. У трећем се чини покушај, да се оживе традиције старе школе, али се назадак опажа јасно на свима тачкама, а у четвртоме се већ осећају утицаји уметности са Запада. За први живопис имамо примера у мозаицима цркве у Дафни (код Атинâ), цркве Луке Стирота у Ливадији (код Спарте), цркве Неа Мони на острву Хиу, неких цркава у Италији (Чефалу и др.) итд. Други живопис је најбоље представљен у црквама Мистре (у Пелопонезу), а за трећи имамо класичне примере на Атосу. На средини између првога и другог живописа стајали би мозаици цркве Кахрие-Џами у Цариграду, за које се данас мисли, да су постали у првим десетинама 14. века.

Ако живопису у Жичи будемо тражили паралела, онда ћемо наћи, да су XI—XIII веку најближе слике из певница и фигуре из тимпанâ вратâ, што воде у обе побочне капеле и у спољашњи нартекс. Озбиљно, мирно, достојанствено држање фигура у *Распећу* (слика 3.) још је далеко од живахних поза фигура XIV—XV века. Отмен, миран, достојанствен гест туге, какав опажамо код Јована у *Распећу*, (слика 4) нећемо доцније нигде наћи.

Уз то разноврсност типова, од којих је сваки једна изражена индивидуалност за себе. Поза античка: почивање на левој ноzi, десна нога натраг у страну повучена додирује претима земљу. (слика 5) У третирању драперија уметник вођен идејом, да драперије прилагоди форми. Драперија истиче облике тела. Коса третирана као једна једноставна маса. Лобању обично уоквирује венац косе: фризура, кака се још виђа само у слика X—XI века. Није редак случај, да се коса таласасто спушта низ плећа. (слика 6) Уз то су свугде примењене

Слика 6.

Апостол из јуж. певнице.

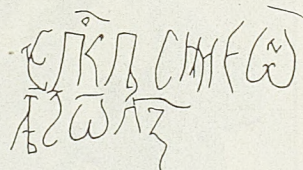
чисте боје: плава, жута, зелена и црвена. У познијој уметности неће се више наћи композиција чистих боја већ или преовлађују тонови појединих боја или су боје прљаве. Све ове карактерне црте овога живописа у певницама и у тимпанима упућују нас на живопис XI—XIII века. Ове би слике, према томе, могле бити првобитне, а ни у којем случају не би могле бити позније од рестаурације Жиче за владе Милутинове.

Слика 7. Константин и Јелена (у капели куле).

Код слика у капели куле боје су се, на жалост, скоро сасвим изгубиле. Контуре предмета и фигура једва се распознају. Уз то је све упрљано млазевима креча. Све ово у највећој мери отежава стилску анализу овога живописа. Ну одмах падају у очи с једне стране озбиљни и достојанствени ликови и одсуство маниризма, а с друге стране она сухопарност и једноликост у трети-

рању, која је својствена копијама. Сlike, доиста, чине утисак, да су копиране са слика XIII века. Копирање се морало десити у времену, када се још нису биле изгубиле традиције ранијег живописа. Оне би најшодесније стојале на средини између живописа XI—XIII и XIV—XV века. Ако на пр. узмемо у обзир третирање нимба код фигура у капели куле, (слика 7) наћи ћемо, да се овде бела оптока налази споља, док се она код фигура у певницама цркве налази и унутра. Ово даје главама више мирноће, оно више покрета. Да овај живопис капеле у кули није првобитан, речито би говорила и та околност, што се на једном месту недалеко од јужнога прозора капеле у кули испод садашње коре са живописом познаје првобитна малтерна кора. Ну овај је живопис ранији од 1379. године. О томе јасно сведочи један запис загребан у живопису недалеко од западнога прозора капеле у кули. Тај запис гласи: „епископ Симешнь лѣта ѕ ѿ п̄ з̄“. (слика 8) Значи да се епископ Симеон овде записао године 1379. Живопис, у коме је тај запис угребан, морао би према томе, бити из доба пре 1379. године.²³ Како су пак у њему још веома живе традиције живописа XI—XIII века, то је најприродније ставити га у почетак XIV века.

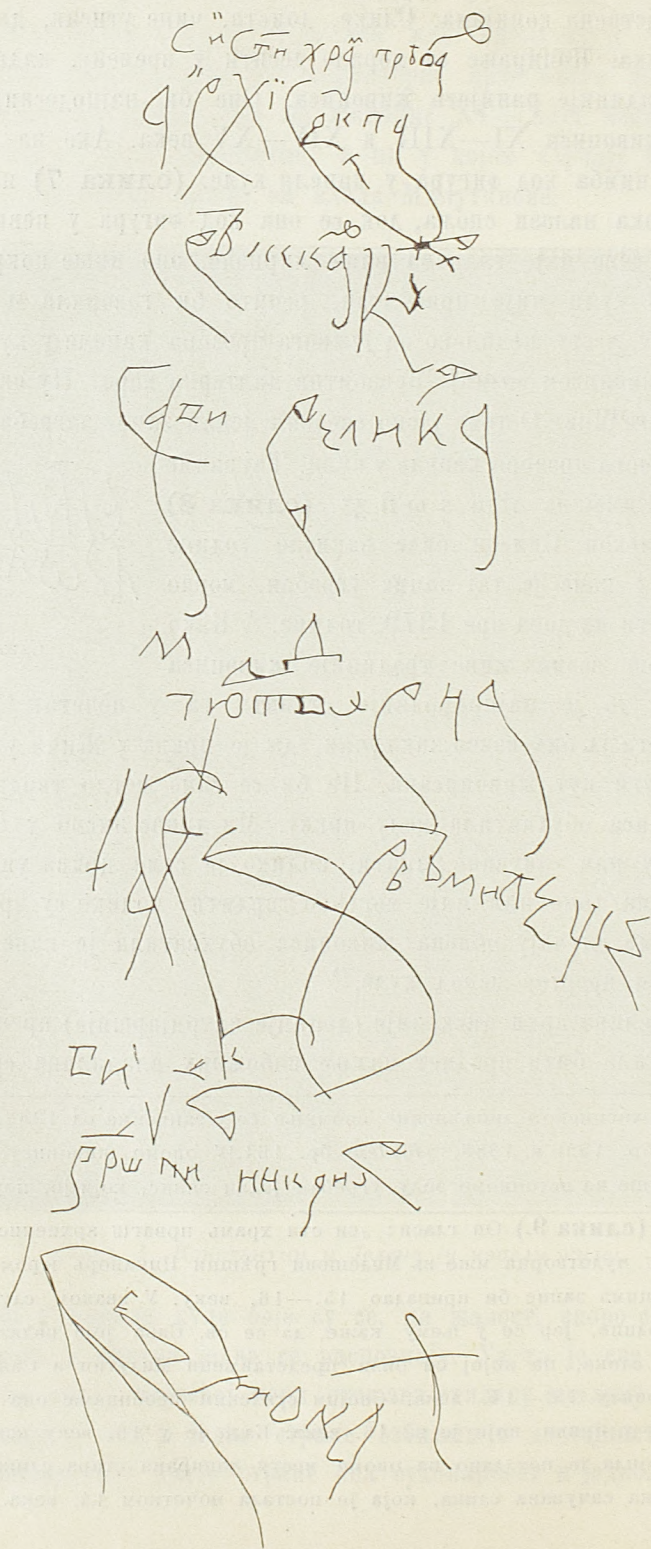
Слика 8.

Из овога свега ја бих извео закључак, да је црква у Жичи у почетку XIV века била по други пут живописана. Не би се само могло тврдити, да је рестаурација живописа обухватила целу цркву. Ми данас нисмо у стању из оних бележака, које су нам сачуване, знати, колико је сама црква управо била пострадала, те према томе нам није могуће тврдити, колико су преправке ишле далеко. У свакоме случају обнова живописа обухватила је капелу у кули, а веома вероватно и простор испод куле.²⁴

И кад је столица архиепископије (доцније патријаршије) пренесена у Пећ, Жича није престала бити предмет пажње побожних владалаца српских. Када

²³ Симеон «архиепископ липњански» спомиње се у записима од 1383. год. (Л. Стојановић Записи I бр. 155) и 1388. (*Ibidem* бр. 161.) У овоме живопису капеле у кули налази се поред нише на источном зиду угребан један запис, који је, поуздано, из доба пре 1595. године. (слика 9.) Он гласи: «си сти храмъ првагш архиепископа ербскагш кирь Сави великагш чудотворца иже въ Милешевѣ грѣшни Никаноръ ѱеромонахъ,» Својим палеографским знацима запис би припадао 15.—16. веку. У сваком случају је пак из доба пре 1595. године, јер се у њему каже, да се св. Сава још налази у Милешевѣ.

²⁴ Поменута слика, на којој би били представљени Милутин и Сава III, не може се приписати живопису 13.—14. века. Својим стилским особинама она се придружује осталоме живопису у цркви, који је из 16. века. Када је у 16. веку извршена рестаурација живописа, онда је поуздано на овоме месту копирана стара слика. Тако нам је у слици из 16. века сачувана слика, која је постала почетком 14. века.

Слика 9.

Душан беше пошао у сусрет Мађарима, који га под Лудвиком (1353. год.) беху напали, писаше он у Пећ патријарху Јоаникију, да дође у Жичу. Он сам приспе са војском у Жичу, ту се поклони икони Спаситељевој и Богородичиној и из дубине душе помоли се богу, да му буде у помоћи.²⁵ Патријарх Јоаникије дође у Жичу, ну после мало дана разболе се од болести, којој не беше лека, па за то нареди, да га одмах пренесу у Пећ. Тада се сабра цео сабор жички, подигоше га и понеше, ну он умре на путу у Полумиру у клисури Ибарској (село овога имена и данас постоји), те мртав буде однет у Пећ и тамо положен у његову гробницу.²⁶

Када монах Доротеј и син му Данило подигоше манастир у Дренчи, и у њему храм Ваведења, онда је у Жичи 1382. год. пред патријархом Спиридоном и пред целим сабором „велике цркве“ издата христовуља поменутоме манастиру.²⁷

Све до коначне пропасти српске државе (1459. год.) Жича је несумњиво уживала углед првостепенога манастира. Она се често спомиње као „велика црква патријаршије“. Имамо забележено, да је за владавине деспота Ђурђа патријарх Никодим приложио неколико књига „великој цркви патријаршије Жичи“, проклињући свакога, који би их отуда уграбио.²⁸ Сам Ђурађ при своме повратку из Св. Горе задржавао се и у манастиру Жичи, као

Слика 10.

Св. Никола (према копији г. П. Вучетића).

²⁵ Даничић Животи крајева и архиепископа стр. 229.

²⁶ Ibidem стр. 379.

²⁷ Гласник С, У. Д. 24. стр. 265. §

²⁸ Л. Стојановић Записи и натписи I бр. 283.

што то сведочи једна листина, којом је манастиру Есфигмену на Атосу уступао од ново-брдске царине сваке године по педесет фунти сребра.²⁹

Кад је 1459. год. за време управе над црквом патријарха Арсенија II Србија коначно потпала под Турску, онда је наступило опште пустошење градова и манастира у Србији и у српским земљама. *И Руварац* вели на једноме

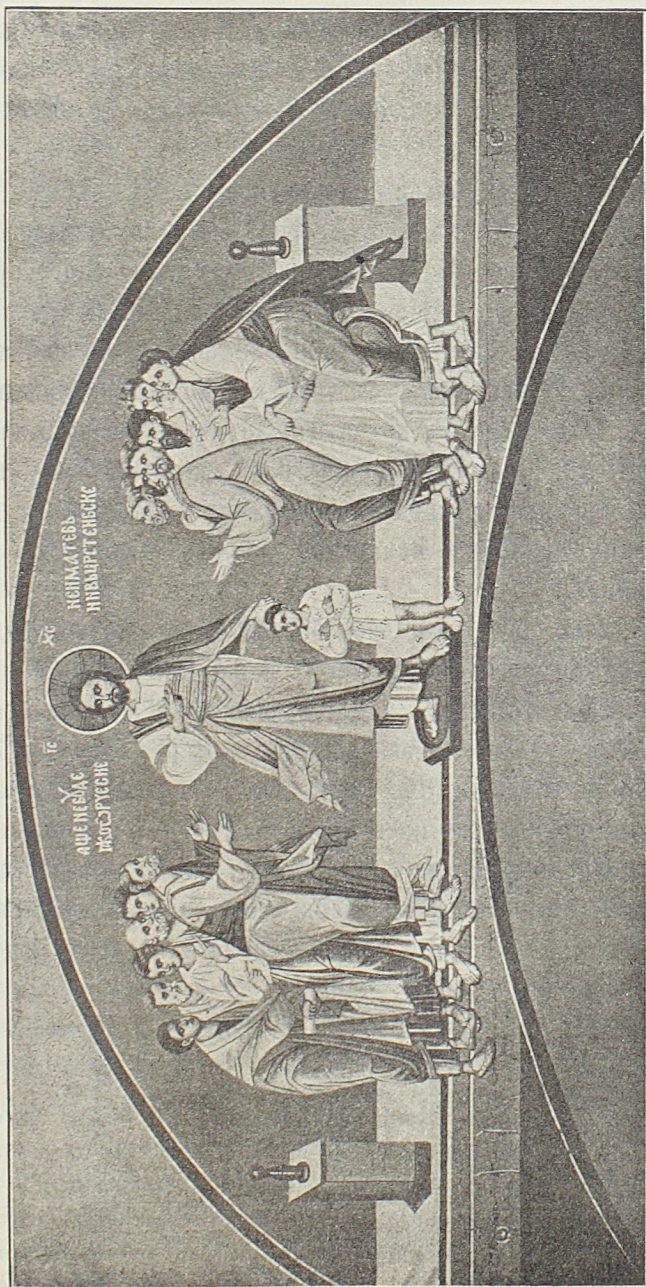
Слика 11.

месту:³⁰ „Чисто бих рекао, да су Турци првих година савршенога господства свога у српској земљи све царске и боље манастире, цркве и епископске катедре у њима поналили, порушили и забаталили, те су охридски архиепископи вршили предузету снова власт над српским црквама у српским земљама преко

²⁹ Листина је по једноме запису издана у Жичи 11. септембра 1429. год., и на њој су насликани Ђурађ и Јерина са децом (*Miklosich Monumenta Serbica* стр. 359.), а по другоме 1430. (*Ibidem* стр. 363.) Упор. и *Гласник С. У. Д.* V стр. 225

³⁰ *И. Руварац*, О пењким патријарсима.

свога митрополита у Пећи и да су се тек почетком 16 века почеле мало по мало подизати из развалина и рушевина цркве и манастири и постављати

Слика 12.

«Ако не будете као ово дете...» слика у простору исиод куле (према копији г. П. Вучетића).

епископи.“ Жичу је у то доба могла постићи судбина осталих манастира. Ну сасвим је непознато, кад је она запустела. Судећи по рестаурацији, која је на

њој у 16. веку предузета, она је морала веома пострадали. *М. Ђ. Милићевић*³¹ вели, да је према једној белешци на некоме псалтиру из Шишатовца Жича похарана и опустела 1520. год. Ну како ово до сада није потврђено, то се не сме узети као поуздано. Свакако се може изићи са тврдњом, да је и Жича за време прве запустелости, о којој говори ђакон Атанасије,³² по свој прилици више мање пострадала, тако да је доцније рестаурација цркве била неопходно потребна.

Према поменутој белешци ђакона Атанасија (1691—1699. г.) прва запустелост била је у 15. веку, када су Турци освојили све српске земље и попленили цркве и манастире. За сто година беху манастири пусти. Ну за других сто година прилике су се биле већ измениле. Ма да српске земље беху под турском влашћу, ипак су се људи били намножили и обогатили. Манастирима је притицала са свих страна помоћ дарежљивих хришћана, те се беше за цркве збрало доста сребра и злата. Ово се, разуме се, брижљиво крило од Турака. Ну и у то доба само једна трећина српских манастира не беше пушта, а две трећине српских цркава и манастира остадохе пусте за две стотине године.³³

Сл. 13.

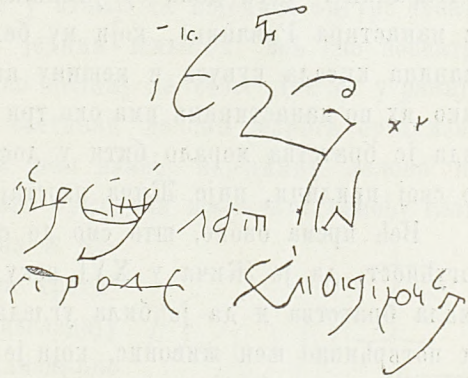
Како је према овој белешци, која је у оскудици других помена драгоцену за историју наших манастира у доба робовања под Турцима, велики део манастира у другој половини шеснаестог века имао братства, то не би могла бити искључена могућност, да је у то доба и Жича била у реду манастира, који су радили. Због великога историјскога значаја свога она је несумњиво требала да буде међу првим црквама, којој су дарежљиви хришћани поклонили своју пажњу. Ово је могло бити у толико пре, што је њу, као негдашњу архиепископску цркву, везивала тесна спона са патријаршиском црквом у Пећи. Са обновом ове требала је да иде упоредо и обнова цркве у Жичи. И друге неке околности говориле би у прилог тврдњи, да је Жича у другој половини шеснаестог века била у реду оних манастира, који нису остали пусти. Имамо сачувану једну белешку, да је у Жичи умро 1587. год. 23. јуна патријарх пећки

³¹ *Гласник С. У. Д.* 21. (Манастири у Србији). Г. Милићевић је имао доброту саопштити нам, да је он за поменути запис чуо од пок. епископа Јанићија Нешковића, а сâм га није имао прилике видети. Ми нисмо ништа могли сазнати о томе запису, пошто г. Д. Руварац, кога смо за објашњење замолили, није нам ништа одговорио. Имамо разлога сумњати, да је пок. владика Јанићије садржину оне забелешке тачно саопштио г. Милићевићу. Отуда—она—за нас не може имати вредности све донде, докле је непоуздано, да она у опште гдегод егзистира.

³² *Споменик Академије* V стр. 31. и сл.

³³ *Ibidem.*

Герасим.³⁴ Из ове кратке белешке ми не бисмо смели, свакако, извести закључак, да је патријарх Герасим обитавао у Жичи. Могла га је смрт на овоме месту сасвим случајно задесити приликом његова обилажења црква и манастира у подручној му области. Ну ова нам белешка знатно поткрепљује тврдњу, да Жича у то доба није била пуста. Ова тврдња би добила сасвим друго значење једном допуном, у којој се износи, да је речени патријарх споменутога датума погребен у Жичи.³⁵ Ако би ово било тачно, онда је поуздано, да је црква у Жичи у ово доба не само радила, већ да је била и угледан манастир. Нама није познато, да су се поглавари црквени сахрањивали у заустелим црквама, где им је гроб могао свакога тренутка бити оскврњен, већ, на против, имамо сачуваних сведочанстава о су се они ревносно бринули, да буду сахрањени на безбедним местима у средини братства, које би се у доба опасности постарало, да им мртво тело склони на поуздано место. Тим самим, што би један патријарх био сахрањен у Жичи, не само што би се потврђивало да је она у то доба уживала нарочити углед, већ би се давало маха и многим другим претпоставкама. Тако би се онда, на пример, могло изићи са хипотезом, да је патријарх Герасим могао много допринети обнови цркве у Жичи. За једнога од његових претходника, који је био брат тадашњег великога везира Соколовића³⁶ и као такав проглашен патријархом, зна се, да је добио допуштење обновити српске цркве и манастире. То је био патријарх Макарије, који је обновио пећску цркву, а њену припрату (спољашњи нартекс) понова саградио.³⁷ Да ли је тада могла бити заборављена „велика црква патријаршије Жича“? Не треба уз то сметнути с ума, да је снажно буђење народне свести у другој половини 16. века, које отима маха мање више на свима пољима, највећма допринело подизању заустелих црква и манастира, Хајдуци; ускоци; покрет у Угарској; полет

Слика 14.

³⁴ Гласник С. У. Д. 35. стр. 74. Упор. и Гласник 47. стр. 275.

³⁵ Гласник С. У. Д. 23. стр. 247. прим. 2.

³⁶ *Ibidem* стр. 244.; *И. Руварац* О пећским патријарсима стр. VII. Упор. *К Ју-речек* у *Archiv für slavische Philologie* 9. стр. 291.—297. *И. Руварац* *Archiv* 10. стр. 43.—53. и *М. Вукићевић* Знаменити Срби Мусломани. Издање Српске Књижевне Задруге 103. књига стр. 37.—44. („Мехмед Соколовић^в“), где је наведена и остала литература.

³⁷ *Ibidem* стр. 244.—245. Види *Љ. Стојановић* Записи и натписи III бр. 5609.

на пољу књижевности и науке у Далмацији; штампарије у којима се штампају црквене књиге сведоци су о снажној иницијативи потлачених Срба. Многобројни записи сведоче, да се у XVI и XVII веку прилично живо радило у нашим манастирима.³⁸ Цркве се на све стране преправљају и покривају живописом. У једноме путопису од 1572. године спомиње се, да је тада по манастирима био доста велики број монаха. Једно страно изасланство, које је са Давидом Унгаром на челу путовало те године из Беча у Цариград, одмарало се 18. маја у Параћину. Тога дана су учинила подворење посланику три српска монаха из манастира Раванице, који му беху донели на дар печено јагње, неколико главица кисела купуса и мешину вина. Том су приликом ови монаси причали, како их по манастирима има око три стотине.³⁹ Ако би ови подаци били тачни, онда је братства морало бити у доста великоме броју манастира, иза којих, по свој прилици, није Жича изостајала.⁴⁰

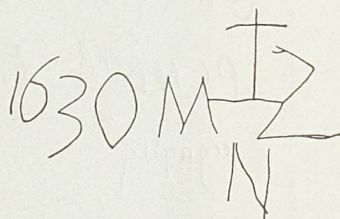
Већ према овоме, што смо до сада казали, не би никако била искључена могућност, да је Жича у XVI веку била донста рестаурирана, да је у то доба имала братства и да је била угледан манастир. Ну све ово најеклатантније би потврђивао њен живопис, који је својим особинама стилским најближи живопису XVI века, а својом лепотом надмашује истовремени и познији живопис

³⁸ Види *Нова Искра* 1906. октобра стр. 302. («Иконографија манастирских црква у Србији»

³⁹ *Rad Jugoslawenske Akademije* 112. стр. 217.

⁴⁰ Интересантно је веома пратити у народним песмама места, на којима се Жича спомиње. У циклусу песама о Немањинима ми је не налазимо споменуто, и ако се ту на неким местима спомиње више манастира. У циклусу пак песама о боју Косовском ова се спомиње на неколико места. У познатој песми *Свети Саво (В. С. Караџић* Српске народне песме, књ. II 1895. стр. 95. и 96.) спомињу се: Грачаница, Хиландар («Виландар»), Студеница, Милешева («Миљешевка»), као и Дечани, Ђурђеви Ступови, Довоља близу Црне Горе, Тројица надомак Таслице, Рача, Папраћа, Вазућа крај Криваје, Озрен на сред Босне, Гомела, Моштаница у Крајини. О Жичи, дакле, нема ту спомена. У песми *Зидане Равнице (Ibidem* стр. 190. и 194.) спомињу се пак: Дечани, Патријаршија, Девич, Петрова црква испод Н. Пазара, Ђурђеви Ступови, Сопоћани, Тројица у Херцеговини, црква «Јања» у Староме Влаху, Павлица, Студеница, *Жича више Карановца*, црква св. Петке у Призрену, Грачаница. Нарочито је интересантна у томе погледу песма *Милош у Латинима (Ibidem* стр. 202.) у којој се Милош хвали лепотом Студенице, Ђурђевих Ступова, Хиландара, *Жиче* («код Мораве и код Ибра више Карановца»), Сопоћана, Папраће, Дечана, Раче, Трноше, Раванице. *М. К. Драгутиновић* (Изучавање српске књижевности 1904. стр. 110.) вели, да је ове песме испевао већином потлачени народ српски. Било би веома значајно, ако би се могло доказати, да је последња песма постала у 16. или 17. веку. Онда би значило, да је Жича у то доба била међу најугледнијим манастирима.

осталих цркава у Србији. Њему није тешко наћи паралелу у живопису XVI века на Атосу. Ако поједине слике из Жиче упоредимо са сликама из трапезарије Лавре св. Атанасија на Атосу (сликана 1536. год.) или из саборне цркве у Дохиариу (сликан 1568.),⁴¹ изненадиће нас њихова франпантна сличност. Ваља само упоредити св. Николу (слика 10) или фигуру са драперијама, (слика 11) које падају у очи, па да се констатују аналогије ту и тамо.⁴² То је уметност, која би хтела да оживи старе традиције, али је немоћна да их схвати и да их прикаже у њиховој правој боји. Она несумњиво копира старе обрасце, али није у стању да поједине фигуре схвати као органску целину, која је инспирисана једним животом, већ све посматра одвојено једно од другог и третира га као целину за себе. Док се у ранијој уметности сви делови тела третирају као саставни делови једнога организма, овде се сваки део тела третира за себе и веза између појединих делова изгледа сасвим случајна. Тамо је на пр. врат природни посредник између главе и трупа, овде изгледа као да је глава на њ накнадно насађена. Тамо су прсти на ногама третирани као саставни делови стопала, овде они изгледају накнадно прикачени уз стопало. Све је стилизирано и то чини најслабију страну ове уметности. (слика 12) Отуда се и коса не третира као једноставна маса, нити у драперијама и њиховим наборима има чега природнога. Чисте боје нису скоро никако примењене, већ доминира композиција тонова појединих боја. Нарочито је карактеристично за ову уметност зелено сенчење меса. Све ове особине стилске у живопису Жиче упућују на живопис Атонских цркава из 16. века. Ово би служило као најјачи доказ, да је Жича у 16. веку била рестаурирана. Изгледа, да је за ову обнову најподеснија била друга половина XVI века, можда баш последња четврт истогa столећа. Зна се, да је и саборна црква у Хиландару у то доба (између 1571. и 1582. год.) била живописана.⁴³ Ако смо један запис, угребан у зиду олтара цркве у Жичи, тачно прочитали, онда се сме тврдити, да њен живопис ни у коме случају не може бити из доба после 1602. године. Запис је урезан у живопису јужно од источнога олтарскога прозора и гласи: „Висаріон з - і р і“ т.ј. „Висарион 7110 (=1602.)“. (слика 13) Ми смо уз то на северноме зиду простора испод куле налазили записа, које нисмо могли дешифрирати, али који нас својим палеографским особинама јако подсећају на

Слика 15.

⁴¹ Н. П. Кондаковъ Памятники христіанскаго искусства на Аѳонѣ стр. 53.

⁴² Ibidem табл. IV, V, VI.

⁴³ Ibidem стр. 53.

записе из последњих дана 16. века (сличне онима у *Dr. E. Kozak Die Inschriften aus der Bukowina Wien 1903.*). У живопису приелона јужне капеле налази се до самих врата, која воде у јужну капелу из спољашњег нартекса, угребан један запис, који гласи: „1627. приеше(?) Латиниградь(?)....“ (слика 14) А један запис на северноме зиду простора испод куле гласи: (слика 15) На овоме зиду налази се тако исто један интересантан запис, у коме је оставио трага патријарх Пајсије: „въ лѣто **Ж. Р. Л. Θ.** приходихъ азъ смѣрени Павсеи...“⁴⁴ (слика 16) Како су сви ови записи из првих десетина 17. века, то би се могло закључити, да је живопис, у коме су они угребани, нешто ранији од њих. И ови нас записи, дакле, упућују на то, да је живопис цркве у Жичи, вероватно, из друге половине 16. века.⁴⁵

На основу свега овога ми бисмо смели изићи са тврдњом, да је Жича у 16. веку рестаурирана. Ми смо имали прилике детаљно испитати поједине де-

Въ лѣто Ж. Р. Л. Θ. приходихъ азъ смѣрени Павсеи...
 Рѣнихъ пгусенъ а
 „успрѣ“
 нѣтѣ на д пчжѣ рѣк хпч жѣѣ

Слика 16.

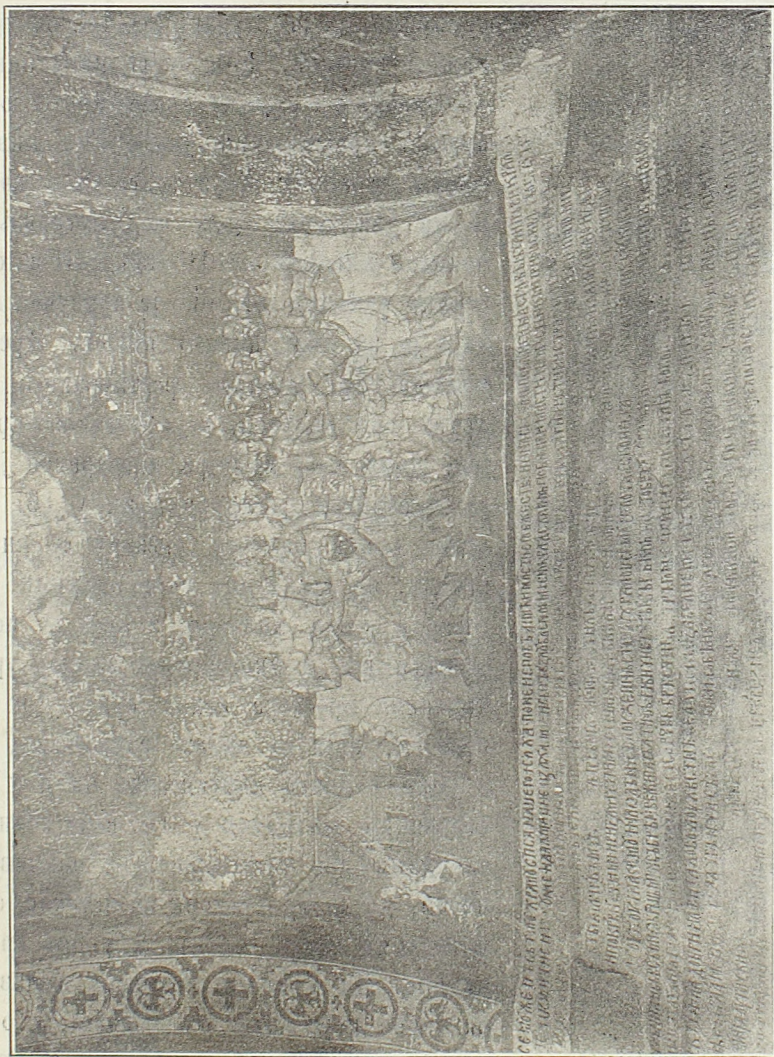
лове цркве у Жичи, те смо у стању показати, како је црква у доба поменуते рестаурације изгледала. Познато је, да су Турци давали допуштење за оправљање пострадалих цркава, али се у дотичним ферманима прописивало, да при обнављању црква не буде већа него што је пре била. Ако би се десило, да буде увећана, онда је наређивано, да се поквари.⁴⁶ Из тога можемо слутити, да се у плану своје црква у Жичи при овој рестаурацији придржавала плана, који је имала при претходној рестаурацији за владе Милутинове. Он је био

⁴⁴ Исте године бавио се патријарх Пајсије у манастиру Војиловици и Шишатовцу Види *Л. Стојановић Записи и натписи.*

⁴⁵ *Калуђњацки* (в. *Archiv für slavische Philologie* XIII стр. 73.—80.) мисли, да су текстови листива на зидовима простора испод куле доцније састављени. И *Богинић В.* (*Писани закони на словенскоме југу Загреб 1872* стр. 26.) долази до закључка, да су натписи новији, можда обновљење старих. По палеографским знацима писмена (на пр. з, о, љ, ѓ, ѓ) и по неким језичним особинама ми имамо утисак да су они из 16. века. Поједине речи већ су одвојене једна од друге, што до 16. века није било познато. Упор. *А. И. Соболевскіи Славяно-Русская палеографія 1901.* стр. 43 (слика 17.)

⁴⁶ Види *Летопис М. С.* 169. стр. 39.

онакав, какав смо раније изнели⁴⁷ с том разликом, што је с обе стране олтара имао по један простор за који не можемо рећи, чему је био намењен. (Тиме исправљамо нашу ранију напомену, да су они били због гробова, што су се ту налазили). Како се по живопису види, да у олтару није било отвора, који

Слика 17.

Фрагмент из сцене Чetrдесет Мученика и позеље на сев. зиду простора испод киле.

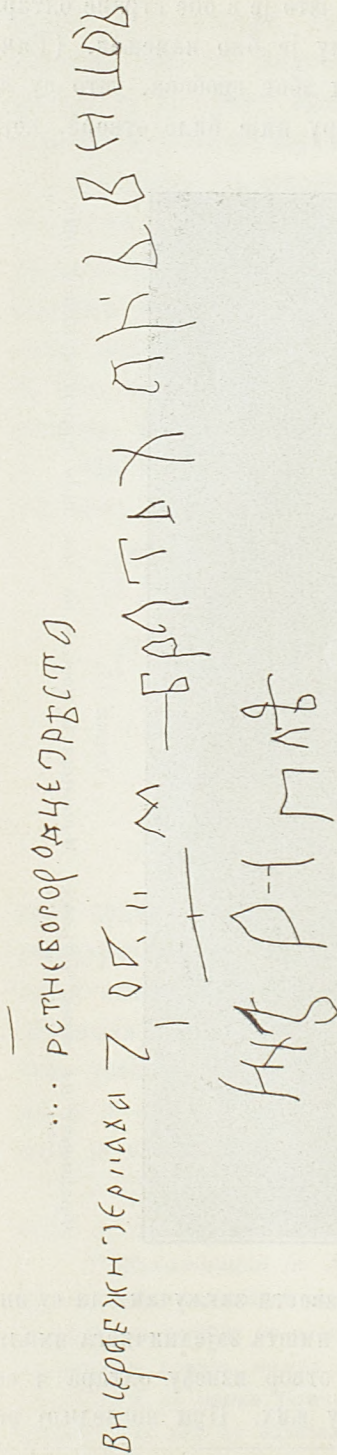
би комуницирали са овим просторима, то се може извести закључак, да су они били сасвим одвојени од олтара и да са њим нису ништа заједничкога имали. Тек је доцније (вероватно у XVIII веку) пробијен отвор између олтара и севернога простора и тако се успоставила веза између њих. При последњој ре-

⁴⁷ Види *Старинар* 1906. II стр. 142. сл. 1.

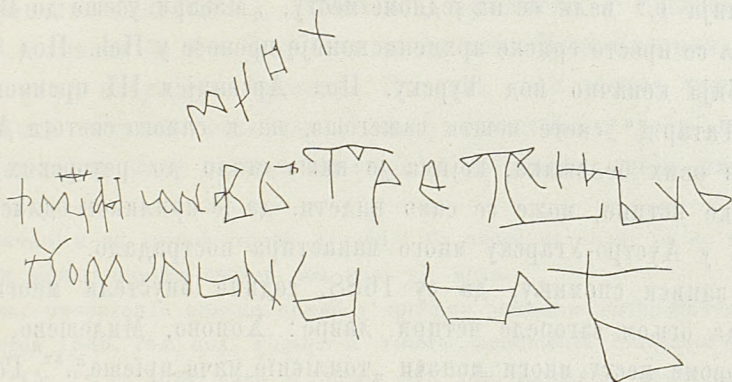
стаурацији оба су ова простора срањена са земљом, а отвор на северној страни олтара зазидан је.

Испитивањем зазиданих прозора у спољашњем нартексу дошли смо до закључка, да су приликом рестаурације у 16. веку били зазидани прозори, који су се налазили западно од северних и јужних врата нартексових. Ови прозори показују само један слој живописа на својим странама, а уз то се јасно познаје, да је на узиданоме делу са унутрашње стране почивао живопис из 16. века. И са спољашње стране узидани део био је превучен малтером, који је за тим црвено обојен. Преко овога малтера при познијој рестаурацији дошао је други слој малтера, који је такође црвено обојен. Доњи слој малтера истовремен је, дакле, са живописом рестаурираним у 16. веку. На овоме доњем малтеру урезани су многобројни записи, од којих смо неке открили скидањем горњег слоја малтера, а који су истога карактера као и многобројни записи урезани на зидовима простора испод куле. Док су тако прозори, који се налазе западно од северних и јужних врата нартексових били у доба рестаурације живописа у 16. веку зазидани, па зазидани део омалтерисан и покривен живописом, дотле су прозори на источној страни од поменутих врата стајали и у ово време незазидани. На њиховим странама налазе се две малтерне коре једна испод друге, а обе су покривене орнаментима живописаним. Горња кора малтера непрекинуто се продужује по зидовима, на којима је живопис из 16. века. На њој се доле испод прозора дају констатовати квадратна поља, која у истој висини налазимо и код живописа 16. века у правој цркви. Горње шаре

Слика 18.

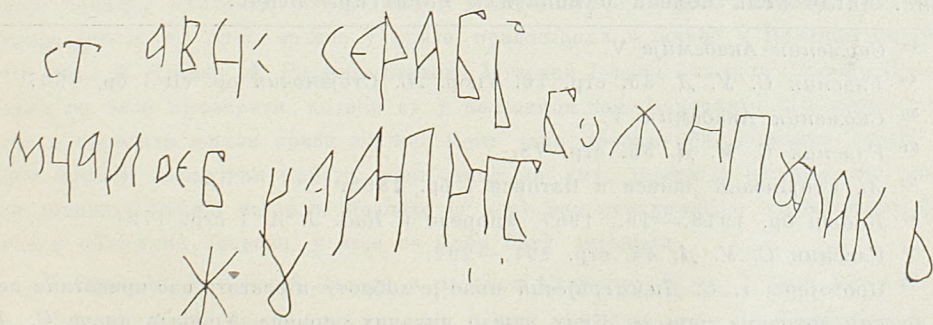

на странама прозора истовремене су дакле са рестаурираним живописом из 16. века. Јужна врата показују само остатке шарџ из доба рестауриранога живописа 16. века. Првобитно су, вероватно, била обложена мрамором. У 16. веку су пак, као што се види, била незазидана. Исто су тако у 16. веку била незазидана и оба округла прозора, која се налазе на западној страни спољашњег нартекса. Они су тек доцније зазидани. Ми смо уклањањем зази-

Слика 19 а.

даногa материјала могли констатовати, да је њих затварала по једна осмо-крака розета од мрамора, која је јако оштећена. У северноме су се прозору чувала чак и оба живописа један испод другога, а у јужноме су обе малтерне коре сада отпале. Шарџе су покривале стране прозора само на унутрашњој страни. Споља је пак доња кора обојена црвено а горња жуто.

Слика 19 б.

У доба рестаурације живописа у 16. веку били су прозори на северној и јужној страни другога поља у цркви такође зазидани, а тако исто се у то доба у овоме делу цркве није налазио никакав отвор за врата. Зазидан је био и прозор на северној страни северне капеле.

Данас је веома тешко утврдити, када је овако рестаурирана црква по-нова пострадала. Према раније споменутој забелешци ђакона Атанасија друга

запустелост српских цркава и манастира наступила је при крају XVII века.⁴⁸ Услед бегства Арсенија Чарнојевића Махмуд-бег пећски опустео је „сву земљу“, цркве је боље попалио; манастире опљачкао и коначно разорио; људе, жене и децу поробио. Горе је било него за време Мурата и Бајазита.⁴⁹ Манастири и цркве „писане златом (?)“ заустеше, а на жртвеницама и светим олтарима, где се приношаше бескрвна жртва, плоћаху се дивљи и нечисти зверови.⁵⁰ „За време Арсенија I,“ вели се на једноме месту, „Мађари узеше до Мораве српске земље и тада се престо српске архиепископије пренесе у Пећ. Под Арсенијем II потпаде Србија коначно под Турску. Под Арсенијем III премноштво народа погубише „Татари,“ свете мошти сажегоше, па и самога светог Арсенија спашише.“⁵¹ Из ових бележака, којима је више стало до реторских обрта него до историјске истине, може се само видети, да је приликом одласка Арсенија Чарнојевића у Аустро-Угарску много манастира пострадао.

Други записи спомињу, да су 1688. године опустели многи манастири и да су тада огњем сагореле четири лавре: Хопово, Милешево, Рача и Раваница. У овоме месту многи монаси „томљение мача пріеше.“⁵² Године 1689., веле други записи, разорише се Милешево и Ђурђеви Ступови, Сопоћани и Студеница. Те године пострада и патријаршиска црква у Пећи.⁵³ Пада у очи, да се у овим записима међу великим манастирима нигде не спомиње Жича. У једноме поменику од 1674. године, где су споменути многобројни манастири и цркве, о Жичи чисто демонстративно нема ни спомена.⁵⁴ Међу монасима, који су се у 17- и 18. веку обраћали за милостињу руским кнежевима и царевима, нигде нема помена о монасима манастира Жиче.⁵⁵

⁴⁸ Споменик Академије V.

⁴⁹ Гласник С. У. Д. 35. стр. 76. Упор. Љ. Стојановић *op. cit* I бр. 1907.

⁵⁰ Споменик Академије V.

⁵¹ Гласник С. У. Д. 35. стр. 78.

⁵² Љ. Стојановић Записи и Натписи I бр. 1895.

⁵³ *Ibidem* бр. 1918.—19., 1967. Упореди и *Rad. J. A.* I стр. 179-

⁵⁴ Гласник С. У. Д. 44. стр. 291.—292.

⁵⁵ Протојереј г. С. Димитријевић имао је доброту извести нас приватним писмом да у руским архивама није за Жичу нашао никаквих спомена. Упореди иначе С. Димитријевић Односи пећских патријараха са Русијом у 17. веку (*Глас Академије* 58. и 60).

На креденционалиту Исаије Ђаковића од 1690. год. за време Леополда I потписани су: митрополит Београдски, епископ Руднички, игуман Сопоћана, игуман Студенице (в. *Летопис М. С.* 184. стр. 6.) Ни *И. Руварац* не спомиње Жичу (О пећским патријарсима стр. VII): „Од Макарија до Арсенија спомињу се велике српске лавре: Студеница, и Милешева, краљевски манастир Ђурђеви Ступови и Сопоћани, Грачаница и Дечани и Морача и Раваница и Фрушкогорски манастири, помињу се овчарски манастири и куцаински и манастири у Мачви, многи манастири у Босни и у угарским земљама: у Ба-

О судбини Жиче у XVII и XVIII столећу говоре донекле записи, који се и дан данас налазе у обиљу загребани на зидовима њене цркве. Тих записа има у највећем броју на зидовима простора испод куле (Turmhalle) и у олтару праве цркве.⁵⁶ Из њих дознајемо, да је 1633. год. у Жичи био неки Силвестар Милешевац (?); да је год. 1638. дошао („приде“) у њу монах Стефан; да је 1644. био у њој неки Никола поп (?); да је у њу године 1653. долазио митрополит (Бањски т.ј. „Коласија“, Кратовски и Штипски) Михаил.⁵⁷ Год. 1668. записао се у њој на два места хаџи Исак Рачанин, а год. 1679. долазио је у њу патријарх Арсеније. Из свих ових записа тешко би се могао извести какав поуздан закључак о стању манастира у доба, из кога су ови записи. Посетиоци нису никада престајали урезивати своја имена на зидове

нату и у Бачкој и на десној страни Дунава.» Из овога се види, да ни П. Руварац није био о Жичи нашао помена све до под крај 17. века.

О стању пропаганде римске цркве у српским земљама интересантна је једна релација од сирца 1680. год. код *Theiner*-а *Vetera monumenta Slavorum meridionalium* II стр. 212.—215. Ту се вели, како у Србији има мало католика, како католичке цркве у Србији стоје под архиепископом у Скопљу; како колоније Дубровчана у местима, где их има, знатно доприносе ширењу католичанства (католичких цркава има у Београду, Прокупљу, Новом Пазару и др.). Нарочито је вредна помена једна посланица папе Бенедикта XIII императору Карлу, принцу Евгенију Савојскоме и канцелару краљевине Угарске (од јануара 1726. год.), у којој се жали, да су православни отели у Србији двадесет манастира, који су били у рукама унијата. *Theiner* op. cit. стр. 257.—258. Колико је међу Србима досељеним са Арсенијем Чарнојевићем била јака пропаганда римске цркве најјасније показује околност, што је чак и један епископ (Јефрем Бањанин) био прешао у унију (после се опет вратио у крило православља и живео у Павлици на Ибру око 1710. год.) В. чланак *Д. Руварца* Владика Јегарски Јефрем Бањанин (*Српски Сион* 1905). Вредно би било проверити, колико су у посланици папе Бенедикта XIII изнете околности тачне и одредити њихов прави значај. Исто тако требало би утврдити тачно, коју је област српску, именујући Србију, папа имао на уму. Веома је невероватно, да се при томе данашња Србија мислила. Познато је међу тим супарништво православне и римске цркве у областима Угарске, у које се Срби беху доселили.

⁵⁶ Види *М. Валтровић* Записи и натписи *Старинар* II св. 2. стр. 58.—61.

⁵⁷ Упореди *Л. Стојановић* op. cit. I бр. 1500 Коласија је идентична са Бањом, данашњим Кустендилом, средњеveковним Велбуждом. (Упор. *Jireček* *Das christliche Element* и т. д. стр. 64).

У једноме запису од 1683. год. спомиње се Михаил, *владика смедеревски и жички* *Ibidem* I бр. 1818. *Л. Стојановић* (*Српски Књижевни Гласник* 1902. год. број од 16. нов. стр. 453.) мисли, да је Руднички округ вероватно био у области смедеревскога митрополита. Према овоме запису, изгледа, да је могао бити и Чачански. У запису једнога јеванђеља спомиње се пак Гаврид, *владика ахилски и жички* (од 1661. год.) *Српски Сион* 1904. стр. 664.—669. под бр. VII.

црква, те је с тога немогућно рећи, да ли је црква у доба, када речени записи постадоше, била пуста или је имала братства.

У записима, које смо прошлога лета споља на зидовима спољашњега нартекса открили, а у којима се говори о личностима погребеним око цркве, ми смо често могли запазити, да се спомиње какав монах. Ако би ово било тачно, значило би, да је Жича и у другој половини 17. века имала монаха, пошто ти записи несумњиво припадају томе времену. Један запис, који нам изгледа датиран, гласио би: „....престие Богородице прѣстави се рабѣ бжиа зовомѣ братѣ(?)з-г р-г п (?) лѣта“. (слика 18) Ако смо овај запис тачно прочитали, он датира из 1672. године. У другоме једноме запису као да је дотична личност, што је, по свој прилици, ту око цркве била сахрањена, била монах(?), (слика 19) те би се онда могло закључити, да је у то доба било у Жичи монаха. Разуме се, да је све ово још непоуздано. Тек када наши епиграфичари буду проучили ове записе, моћи ће се некакав закључак донети. Ови записи угребани су у доњем малтеру црвено обојеноме. Ми

Слика 20.

смо већ споменули, да спољашњи нартекс показује на зидовима споља две малтерне коре једну испод друге, обе црвено обојене. Испод горњег малтера ми смо ишчепркали ове записе угребане на доњем малтеру. Ми смо већ показали, да је доња малтерна кора истовремена са живописом рестаурираним у 16. веку. Како горња малтерна кора припада рестаурацији из 18.—19. века, то је најприродније усвојити 17. век као доба, у коме су речени записи постали. И својим палеографским особинама ови записи највећма упућују на остале датирани записе из 17. века. Ну ако би ови записи доиста говорили за то, да је у Жичи у 17. веку било монаха, ми ипак нисмо у могућности одредити, у каквоме је стању била црква у то доба. Ако до пред крај 17. века она није била још пострадала, она је, по свој прилици, у то време остала пуста. У једноме запису из прве половине 18. века вели се, да је црква већ одавна пуста. Кад узмемо у обзир, да су пред крај 17. века пострадале многе цркве, а међу њима и неке, које нису биле сувише далеко од Жиче (Студеница), онда је лако могућно, да је и Жичу у то доба постигла иста судбина.

Отуда бисмо били склони веровати, да су Исаија, митрополит Ариљски (према запису у олтару био у Жичи 1721. год.), патријарх Арсеније IV (долазио у Жичу 1728. год. и на зиду олтара угребао своје име) и владика Ариљски Јосиф (записао се на уласку испод куле на јужноме зиду 1729. год.), по свој прилици долазили у мање више запустелу цркву.⁵⁸ На рескрипту, који је 1727. године поднет цару аустрискоме, потписали су се и игумани манастира Манасије, Раванице, Витаонице, Раковице, Рукумије, капетан од Чачка и од Сталаћа,⁵⁹ а на сабору у Карловцима од 1735. год, били су игумани Јовања, Раванице, Горњака, Витаонице, Рукумије, Тумана, Винче, Раковице, и јеромонах манастира Манасије.⁶⁰ Жича се ту нигде не спомиње. Ну поме-

Слика 21.

нути Јосиф, митрополит ариљски, записао је на зиду у олтару, да је он са „братијом“ (не каже се којом) 1730. године начинио кров на цркви у Жичи, која беше већ од дуго година пушта.⁶¹ Тај нам запис посведочава, да је црква дуго пре 1730. год. била запустела, а у исто време нам говори о рестаурацији из тога доба. Веома је вероватно, да је црква после ове оправке радила. Не може се само поуздано рећи, да ли је у њој било и братства, јер је исто тако могућно, да је у цркви служило и како свештено лице мирскога реда. Из једнога записа у олтару види се,⁶² да је год. 1782. у Жичи постављен од владике Јоакима неки поп Вукашин Арсенијевић, а још године

⁵⁸ Ради студије палеографских особина писмена доносимо овде један датиран (од 1713. год.) запис и два недатирана. (слика 20., 21. и 22.)

⁵⁹ *Летопис М. С.* 125. стр. 127.—128.

⁶⁰ *Летопис М. С.* 165. стр. 23., 26., 29.

⁶¹ *М. Валтровић у Старинару* II св. 2. стр. 61. бр. 18.

⁶² *Ibidem* бр. 21.

1775. у једноме запису, исписаноме црном бојом на јужноме зиду простора испод куле, спомиње се као учитељ неки поп Петар и неки Андреја Јовановић.⁶³ Можда је у манастиру тада било и школе.

За време првога устанка Жича је сасвим пропевала. Кара-Ђорђе беше обратио пажњу и на њу, па у њој подиже ћелије од четири спрата.⁶⁴ У Жичи је тада било доста монаха, као што се види из једнога записа, који смо пронашли на плочи старе чесме у шумици близу Жиче. (слика 23.) У њему су изређана имена свих духовника, што су били у Жичи од 1805. до 1813. године. Запис гласи: „Од 1805. до 1813. године овде су у м. Жичи били братија студен. редом архим. Василије и Мелен. игум. Мартиріе. іером. Мет. Мануїл. Самуил. Викентиос. Гера. Паис. Моис. Сим. Діоніс. Сават. Евстр. Юник. Гавр. Макс. Макар. Сим. Леонт. и монас. Спир. Имисаил. Тад. И ову воду

Нето ори китаи а по...
 3 п... б... Каллик

Слика 22.

поновише а 1855. поновише е влад. ужичк. крушевачки Юник. Нешк. и на-
 стоят. Жичк. Григор.“ Свакако је Жича играла важну улогу у оно бурно доба
 првога устанка. Њени су духовници учествовали и у бојевима са Турцима.⁶⁵
 Ну када 1813. године Србију задеси катастрофа и Жича је веома пострада
 и за читавих педесет година остала је скоро сасвим пушта. У жалосноме стању
 затекао ју је Давидовић 1822. године⁶⁶ и Јоаким Вујић 22. септембра 1826,⁶⁷
 Обојица су Жичу описали. Оба су описа веома интересантна.

Рестаурација Жиче у 18. веку и у почетку 19. века поуздано није била
 тако опсежна и темељна као што је то било у 16. веку. Спољашњи нартекс
 је у то доба добио споља другу малтерну кору, која је била црвеном бојом
 обојена, а том су приликом зазидани и остали прозори и врата на северноме
 и јужноме зиду спољашњег нартекса. Тада су зазидана и оба округла прозора

⁶³ *Ibidem* бр. 6.

⁶⁴ М. Б. Милићевић Манастири у Србији (Гласник С. У. Д. 21.)

⁶⁵ *Ibidem*.

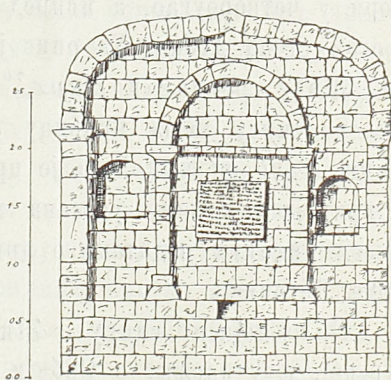
⁶⁶ Види *Сербски Летопис* 13. (1828. год.)

⁶⁷ Ј. Вујића Путешествије. Издање Српске Књижевне Задруге, 66. свеска (1901. г.) I

на западној страни нартекса. У цркви су, међу тим, у то доба пробијена врата на северној и јужној страни другог поља, а између олтара и побочнога му севернога дозиданог простора отворен је пролаз.

Ј. Вујић је затекао сводове на цркви скоро свугде пробијене и порушене, да се кроз пукотине могло видети и само небо. Он спомиње кубе са осам прозора, а за пуст и порушен олтар вели, да се из њега лево иде у проскомидију као у једну капелу. Како је ова проскомидија стајала према олтару, најбоље нам сведочанство може дати црква у Ариљу. Вујић при опису ове цркве вели, да јој проскомидија према олтару стоји као у манастиру Жичи.⁶⁸ Олтар од цркве одваја преграда која има само једна врата на средини. Вујић спомиње и обе певнице, као и обе побочне капеле („у којима су се у стародревно време људи причашчавали“). Из капела се улази у „препрату“ кроз једна врата. Над једнима од ових врата из „препрате“ изображени су Исус Христос и Јован Крститељ (са натписом „Просить крщеніе ѿ Іованна“). Вујић спомиње и кулу са порушеним торњем и доноси у препису обе листине на зидовима испод куле. Ништа се друго око манастира не види, до порушене ћелије жалосна изгледа и једна црквица посвећена св. Петру и Павлу. У овој црквици свештеници из околних села држе о празницима и недељама богослужење.⁶⁹

Знатно је опширнији опис Давидовићев. Он вели да је црква зидана од камена, између кога се виде два-три до четири реда „печена ћерпича“. Сва је била црвеном бојом исписана и сликама светитеља украшена. У цркву се улази на врата, што стоје с десне стране. Над вратима је изображен лик Христов у допојасној слици, држећи у руци отворену књигу са натписом: „азъ њсмъ съвѣтъ итд.“ Давидовић разликује олтар и прву и другу „препрату.“ У олтару је престо епископа са пет степена, више кога се налази један оштећен салик и један прозор. Лево и десно су клупе за свештенике са два степена од камена и цигаља. У олтару су допојасне слике: св. Тарасија, св. Јакова брата Господња, Прокла, Фоке, св. Никифора, Методија, Трофана, св. Дионисија, Јоила и један избрисан лик. На лево се из олтара кроз врата „на

Слика 23.

⁶⁸ *Ibidem* I стр. 212.

⁶⁹ У *Летопису* 11. од год. 1827. у чланку „Назначеніе манастира у Србији“ вели се, да је „царскіи“ манастир Жича у нахији пожешкој и под *мирским свештеником*. Ова нахија стајала је под шабачким митрополитом. Стр. 4.

входъ“ иде у проскомидију. Олтар има четири прозорâ: један изнад престола, други испод св. Дионисија, трећи насрам овога и четврти изнад проскомидије. Певнице имају шест прозорâ. У првој су препрати десно врата, а лево *прозор остављен белим мрамором*. Из друге се препрате иде у побочне капеле, од којих свака има по три прозорâ а по двоја врата (једна воде у цркву, друга у препрату). У овој је препрати „гробница унука Стефанова“ лево до врата с плочом без натписа, ну само са изрезаним крстом. Трећа „препрата“ има троја врата: десно, лево и испод куле, као и два прозора ниже куле. Купе на цркви има осам прозорâ. За тим описује слике, које се и данас налазе у простору испод куле. Спроћу и дуж велике цркве на лево стоје зидине срушених ћелија, прављених на четири спрата под Бара-Ђорђем. Спроћу куле стоје зидине, за које кажу да су били краљеви двори. С леве стране куле стоје округле зидине, слично садашњим кулама (једни мисле да је то бунар, а други заточилиште), сад све засуто камењем. Унаоколо, веле, да су били љвори у четвороугао, а испред врата двора стоји сада зароњен бунар четрдесет и осам стопа дубок. Уз опис је приложена и слика Жиче.

Жичу спомиње и *Пирх*,⁷⁰ који је кроз Србију путовао 1829. год. Ну он у своме опису меша црквицу апостола Петра и Павла са великом црквом у Жичи. Тако он каже, да је црква посвећена апостолима Петру и Павлу, чија се попрсја у камену урезана могу још видети на вратима цркве. Иначе не износи никаквих података о цркви, већ се позива на опис Давидовићев у Српскоме Летопису.

Врло нејасну слику о Жичи пружа *Ами Буе* у своме спису о Европској Турској, а у одељку о Србији (види немачко издање стр. 572.—573.). Он ту, истина, даје доста опширан опис плана саме цркве, али је овај опис тако неодређен и непоуздан, да је веома тешко наћи се у њему.

Као што смо споменули, Жича је за читавих педесет година стајала у рушевинама. Тек године 1856. настао је владика ужичко-крушевачки Јанићије Нешковић, да се Жича рестаурише. Данашња је Жича плод ове преправке. Спомен о овој рестаурацији сачуван је у каменој плочи, која је узидана у тимпанону царских (западних) врата праве цркве. Тело владике Јанићија, који је много жртава поднео око подизања Жиче, почива данас у јужној капели цркве.

Против ове рестаурације уложио је протест М. Милојевић.⁷¹ Он вели, да је Жича негда имала дванаест једнаких кубета, која су означавала дванаест

⁷⁰ *Ото Д. Пирх* Путовање кроз Србију, у преводу Др. Д. Мијушковића.

⁷¹ *Сион* I (1874. г.) стр. 154—159.

апостола. Имала је седмора врата, од којих су четвора затворена, а троја за-
зидана. Кула је сада висока само 11 хватâ, а била је некада 25 хватâ. У
њу се смештала царска породица о крунисању. Из куле се ишло кроз двоја
врата и два одвојена ходника, па се преко целе препрате и мушке цркве ула-
зило у главну цркву при крунисању. Десним пролазом ишао је краљ а левим
краљица, па су се састајали пред дверима. Иза певница а до олтара била је
са странâ још по једна црквица са кубетом, а иза ових биле су спрам олтара
још две црквице проскомидија и ђаконикон, такође с кубетом. Из проскоми-
дије се покрај олтарске леве црквице ишло у леву певницу (сада је то за-
творено и зазидано).⁷²

* * *

Хисторија манастира Жиче обухвата, дакле, од прилике пет периода. Прва
би се периода могла рачунати од њена оснивања у првој половини XIII века
па до страдања њена од најезде куманске у последњим десетинама истога
столећа. Друга би периода обухватила време од њена обновљења под архие-
пископима Јевстатијем II, Савом III, Никодимом и Данилом II па све до прве
запустелости српских цркава и манастира по коначном паду Србије под турску
власт. Трећа би периода обухватила рестаурацију у XVI веку, а четврта об-
новљење Жиче у XVIII и у почетку XIX века. Ова би периода трајала до
1813. године. Пета, уједно и последња, периода почиње рестаурацијом цркве
1856. год. па траје до наших дана. Размак између прве и друге периоде није
велики, док је између друге и треће, по свој прилици, знатно дужи. Не може
се одредити размак између треће и четврте периоде, јер није познато, кад је
пострадала црква рестаурирана у XVI веку. Интервала између четврте и пете
периоде обухвата доба од 1813. до 1856. године.

Осем нешто детаљнијих описа Ј. Вујића и Д. Давидовића, који посетили
Жичу у трећој десетини прошлога столећа, ми немамо никаквих других помена
сачуваних, на основу којих би могли судити о основном распореду цркве
у Жичи, о њеној архитектури, о њену живопису и вајарству. Ми, истина,
имамо забележено, да је св. Сава био довео зидаре и веште каменоресце из
грчке земље, као и то да су и живописци били дошли са Савом из Цари-
града, ну не каже се нигде, да ли су зидови били обложени мрамором. Исто
смо тако мало обавештени и о обновљењу Жиче за владе Милутинове. Сва-
како би погрешно било мислити, да је у то доба црква у Жичи из темеља понова

⁷² Уз овај фантастичан опис Милојевићев потпуно пристаје, по својој вредности,
напомена Уредникова: «И доиста ко иоле уме ценити онај готски стил, који је искључи-
ва црта скоро свију наших старих манастира» (стр. 158.)

подигнута. То би, пре свега, морало бити записано исто онако, као што је забележено, да је Милутин стару цркву манастира Хиландара до темеља разорио, па нову сазидао.⁷³ Црква уз то није стајала дуго времена пуста, те да би и само време допринело њену уништењу.⁷⁴ О обнови живописа у ово доба већ смо говорили. Реставрација у XVI веку била је, као што се види, веома опсежна. У погледу архитектуре и живописа она је била прилагођена укусу тога доба, а за вајара ту, поуздано, није било много посла. Преправке у XVIII и у XIX нису биле тако велике. Опис Жиче од Ј. Вујића и Д. Давидовића даје нам донекле слику о изгледу тадашње цркве. Ну и њихови описи нису за све довољни. Отуда смо скоро искључиво упућени на саму цркву, која стоји пред нама као нема Сфинга и чека да са њених зидова одгонемо мучну загонетку о првобитноме изгледу њену.

Др Влад. Р. Петковић.

Напомена. Моле се читаоци, да на стр. 125. 11. ред одозго исправе једну случајну погрешку: мислила се Ливадија у Фокиди а не код Спарте.

За тим ваља исправити:

На стр. 132. 18. ред одозго треба да стоји „година” место „године”;

на стр. 133. у последњем реду крупнога текста треба после „манастира” да дође тачка а не запета.

Писме I свугде је погрешно одштампано као J.

На стр. 130. у 30. напмени ваља додати: стр. 15.

Записи су репродуковани са свима случајним знацима, који су нађени на лицу места.

⁷³ *Даничић* Животи краљева и архиепископа стр. 132.

⁷⁴ Веома је значајна околност, што се из једнога места у *Даничић* Живот св. Саве 1860, стр. 98. види, да је Жича у доба, кад је Теодосије писао биографију Савину, била онако украшена, како је била и првобитно: «Въ врѣме же нѣкожъ пришьдѣшю емоу съ самодръжцемъ съгледати зиждуштихъ архіепископію. — и т. д. види напомену ?.